МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Виконав студент 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Олександр ЗИБОРЕВ

Керівник: **Анна ГУМЕНЮК,**
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: **Оксана ГРИНЧИШИН,**
кандидат історичних наук, доцент

Хмельницький – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП……3

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ…….....6

1.1. Концепція Нової української школи та перспективи її впровадження в старшій школі.....6

1.2. Інноваційні підходи до вивчення історії в старшій школі.....14

Висновки до розділу 1.....20

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ…….21

2.1. Поняття «інтерактивні технології навчання». Види інтерактивних технологій.....21

2.2. Структура інтерактивного навчального заняття з історії в старшій школі.....33

2.3. Аналіз кейсу застосування інтерактивних технологій на уроці історії.....46

Висновки до розділу 2.....57

ВИСНОВКИ…….....61

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..…….....63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство знаходиться на перехідному етапі свого розвитку, що характеризується процесами трансформацій, невизначеністю, мінливістю, екзистенційною кризою для сучасної людини. На сьогодні відбувається становлення принципово нової соціально-культурної цілісності, мають місце глибинні зміни суспільної свідомості. Сучасне українське суспільство атракторами власного розвитку визначає: євроінтеграцію, глобалізацію, поглиблення міжкультурних зв'язків, інформаціоналізм. Такі орієнтири формують принципово нові виклики і для системи освіти, оскільки, саме освіта є джерелом нових знань, ідей та технологій.

Щодо сучасної історичної освіти, то в сучасних умовах боротьби України за власну територію, суверенітет, мову та правову систему, вона набуває провідного значення і виступає одним з основних компонентів змісту загальної середньої та вищої освіти.

В процесі модернізації національної системи освіти відбувається оновлення змісту шкільної історичної освіти. Оскільки змінюється власне розуміння історії як науки. Якщо раніше вона розумілася як наука про суспільство, то на сьогодні історія стає наукою про людину, відбувається процес її антропологізації. Тому в сучасному викладанні історії в старшій школі важливим є застосування інноваційних технологій навчання, серед яких чільне місце посідають інтерактивні. Саме завдяки цьому можна забезпечити світоглядний плюралізм, свободу вибору, формування критичного мислення здобувачів.

На нашу думку, саме інтерактивні технології містять необхідний методичний потенціал для реалізації принципів нової освітньої системи у процесі вивчення історії в старшій школі, що і зумовлює актуальність теми дослідження.

Ступінь дослідженості проблеми. Джерела за темою дослідження охоплюють досить широке коло освітніх проблем. Проаналізовані праці можна згрупувати за декількома напрямами.

До першої групи слід віднести наукові праці авторів, у яких висвітлюються проблеми впровадження реформи Нової Української школи в освітньому процесі: Л. Гриневич, О. Елькіна, С. Калашнікової, І. Коберник, О. Макаренко та ін.

До другої групи належать праці вчених, що досліджують інноваційні підходи в сучасній освіті: В. Андрущенка, О. Базалука, В. Беха, В. Воронкової, Б. Гершунського, О. Гомілко, С. Клепка, М. Култаєвої, С. Куцепал, В. Кушерця, І. Предборської, М. Романенка, Н. Скотної, В. Шинкарука.

До третьої групи слід віднести праці дослідників, що висвітлюють застосування інтерактивних технологій на уроках історії в старшій школі: О.Комар, О.Пометун, Г. Коберник, О.Пишко, Т. Торчинська та ін.

Аналіз зазначених джерел виявив, що зусилля науковців спрямовано на обгрунтування основних засад застосування інтерактивних технологій під час вивчення історії в старшій школі

Об'єкт дослідження: процес вивчення історії в старшій школі.

Предмет дослідження: інтерактивні технології вивчення історії в старшій школі.

Мета дослідження: дослідити застосування інтерактивних технологій під час вивчення історії в старшій школі.

У відповідності до мети дослідження визначені наступні ***завдання***:

1. Дослідити процес впровадження Концепції Нової української школи в старшій школі.

2. Розкрити зміст поняття «інтерактивні технології навчання» та особливості їх застосування на уроках історії в старшій школі.

3. Проаналізувати структуру уроку з історії з використанням інтерактивних технологій в старшій школі.

4. Виявити методичний потенціал інтерактивних технологій на прикладі кейсу (Урок з історії для 10 класу на тему: «Україна в роки Першої світової війни»).

Методи наукового дослідження

У роботі використано історичний, порівняльний, критичний підхід.

Теоретичні – аналіз і синтез наукових джерел із теми дослідження, аналогія, порівняння, систематизація, узагальнення застосовані під час вивчення педагогічної, історичної, методичної літератури з метою визначення дидактичних засад використання інтерактивних технологій під час вивчення історії в старшій школі;

Емпіричні – анкетування, бесіда, застосовані з метою визначення рівня сформованості компетентностей здобувачів загальної середньої освіти.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні дидактичних засад використання інтерактивних технологій під час вивчення історії в старшій школі.

База проведення дослідницької роботи. Кафедра суспільних дисциплін ХГПА та Волице-Полівський ліцей.

Апробація дослідження. Основні положення магістерської роботи обговорювались на X Міжнародній науково-практичній конференції: «Modern problems of science, education and society» (4-6 грудня 2023 р. м. Київ).

Основні результати дослідження висвітлено у 1 публікації.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

1.1 Концепція Нової української школи та перспективи її впровадження в старшій школі

Серед сучасних орієнтирів суспільного розвитку можна виокремити: євроінтеграцію, глобалізацію, посилення міжкультурної та міжнаціональної взаємодії, створення умов для сталого розвитку, створення інформаційної інфраструктури та ін. [9; 12; 16; 23; 26].

Важливу роль у реалізації цих стратегій відіграє система освіти. З метою підвищення якості загальної середньої освіти на сьогодні відбуваються важливі освітні реформи. На думку багатьох дослідників, основною проблемою реформування освіти є підвищення її якості та реконцептуалізація змісту.

Якість освіти є комплексом характеристик освітнього процесу, що визначають ефективне формування компетентностей здобувача [12].

Якість сучасної освіти може бути визначена:

- актуальністю, що передбачає відповідність сучасним вимогам інформаціонального суспільства;

- створенням можливостей для розвитку особистості та її самореалізації;

- відповідністю навчальних досягнень державним освітнім стандартам;

- ефективним управлінням освітніми процесами;

- готовністю педагогів до прийняття та реалізації інновацій;

- позитивною освітньою мотивацією, що сприяє усвідомленості та особистій значущості здобутих знань;

- технологічністю осоновних методик навчання;

- моніторинговим супроводом освітнього процесу [12].

Для підвищення якості загальної середньої освіти в Україні Міністерство освіти і науки України розробило концепцію реформи, яка передбачає створення школи за діяльнісним підходом, «де буде приємно навчатися і яка дасть учні не тільки знання, ..., а й уміння застосовувати їх у житті» [16].

Метою реформи загальної середньої школи є створення школи, яка «виховує новатора та громадянина, який вміє приймати відповідальні рішення» [16].

Аналізуючи зміст Закону України «Про освіту», а також концепцію нової української школи, варто зазначити, що метою загальноосвітньої школи визначено: «різнобічний розвиток, виховання та соціалізація особистості», що усвідомлює себе громадянином України, здатним до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення та навчання впродовж життя, готовий до свідомого життєвого вибору та самореалізації, праці та громадської активності»[16].

Для успішної реалізації зазначеної мети, основними складовими освітнього процесу у формулі Нової української школи визначено 9 компонентів, зокрема:

1. Компетентнісний підхід.

Освітня парадигма на сьогодні побудована на засадах компетентнісного підходу, який сприяє формуванню ключових компетентностей. Компетентнісний підхід допомагає забезпечити зв’язок освітнього процесу з практичною діяльністю людини та уникнути відчуження знань.

Розглянемо визначення поняття «компетентність», яке наведено в Концепції Нової української школи: «Компетентність – це динамічна

комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [16].

Поняття «компетентність» не є новим в науково-педагогічному дискурсі, але під час створення Концепції НУШ система компетентностей була реконцептуалізована, переглянута та переосмислена відповідно до вимог сучасності.

Серед публікацій зарубіжних вчених, присвячених питанням компетентнісного підходу в освіті варто виділити праці: Р. Бадера, Д. Мертенса, Б. Оскарсона, А. Шелтена. Проблеми впровадження компетентнісного підходу у вітчизняній освіті розглядають: І. Бех, Н. Бібік, Л. Гуцан, І. Єрмаков, О. Овчарук, О. Пометун та багатьох інших українських учених.

У зазначених публікаціях компетентність розглядається як «..здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід в нестандартних ситуаціях з метою розв’язання певних життєво важливих проблем. Компетентність є особистісним утворенням, яке проявляється в процесі активних самостійних дій людини» [16].

Ключові компетентності Нової української школи, хоч і перегукуються багато в чому з уже існуючими, проте є більш актуальними, ґрунтовними та відповідають сучасним соціальним та освітнім стандартам.

Ключовими компетентностями здобувачів загальної середньої освіти визначено:

1. Спілкування державною (і рідною, у разі відмінності) мовами.
2. Спілкування іноземними мовами.
3. Математична компетентність.
4. Основні компетентності у природничих науках і технологіях.
5. Інформаційно-цифрова компетентність.

6. Уміння вчитися впродовж життя.

7. Ініціативність і підприємливість.

8. Соціальна та громадянська компетентності пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей.

9. Обізнаність та самовираження у сфері культури

10. Екологічна грамотність [16].

Аналізуючи Концепцію, слід виокремити спільні для всіх компетентностей «наскрізні уміння»:

- уміння висловлювати власну думку в різних формах мовленнєвої діяльності;
- критичне мислення;
- здатність обґрунтовувати та аргументувати власну позицію;
- виявляти творчу ініціативу;
- уміння розв’язувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення в нестандартних ситуаціях;
- уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект;
- здатність до співпраці, кооперації.

2. Умотивованість учителя. Сучасній школі потрібен педагог, який здатний до саморозвитку та впровадження інновацій в освітній процес.

Успіх нової української школи можливий лише за умови, що до неї прийде успішний вчитель і спеціаліст, який вирішить багато проблем щодо якості викладання, обсягу домашніх завдань, спілкування з дітьми та адміністрацією школи. До дітей має прийти керівник, який вміє вести за собою, любить свій предмет, професійно його викладає. У Новій українській школі вчитель виступає агентом змін, його роль докорінно змінюється. Педагог більше не є лише транслятором соціального досвіду, знань, умінь та

навичок. Він стає помічником, фасилітатором, модератором з метою допомогти вибудувати індивідуальну освітню траєкторію здобувача [16].

3. Виховання, засноване на цінностях.

Розв’язання освітніх проблем потребує комплексного підходу та становлення соціально-педагогічної парадигми виховання. Основою парадигми є особистість, визнання її найвищою цінністю, орієнтація педагога на гуманістичні, демократичні принципи спільної зі здобувачем освітньої діяльності, реалізація стратегії суб’єкт-суб’єктної взаємодії [16].

Ціннісний підхід разом із гуманістичним та особистісно-орієнтованим методологічним підходом відіграє важливу роль у практичному і теоретичному осмисленні індивідами моральних цінностей та усвідомленні ними своєї здатності задовольняти свої моральні та духовні потреби. Згідно з цим підходом, моральні цінності є результатом життєдіяльності людини та її духовно-моральної спадщини. Рефлексія є основною умовою усвідомлення власного вибору моральних цінностей та права інших на такий вибір. Моральні цінності не можуть бути нав'язані людині, оскільки вони є особистими, бачаться і розуміються нею, інтерпретуються на основі власного життєвого і морального досвіду, визначаються життєвими пріоритетами [16].

4. Автономія для закладів загальної середньої освіти.

Автономні школи формуються суспільством і громадянами. Надання автономії закладам загальної середньої освіти підвищить відповідальність педагогічних працівників та скоординує спільні зусилля закладу і батьків. Автономія є необхідною умовою ефективного функціонування закладів загальної середньої освіти. За відсутності свободи в освіті зменшується розподіл відповідальності між учасниками освітнього процесу - школою і домом. Можливість самостійно розпоряджатися коштами призводить до

ефективного використання основних засобів та формування бюджетів розвитку [16].

5. Реалізація трикутника партнерства: здобувач освіти-вчитель-батьки.

Педагогіка партнерства в Новій українській школі вибудовується на засадах спілкування, взаємодії та співпраці між педагогом, здобувачем освіти і батьками. Учасники освітнього процесу мають спільні цілі та є рівноправними партнерами, що несуть відповідальність за результат.

Педагогіка партнерства характеризується демократичними методами співпраці, які гарантують повагу, довіру, доброзичливе ставлення та безумовну рівність у праві взаємної вимогливості між учасниками освітнього процесу [16]. Сутність педагогіки партнерства полягає в демократичному і гуманному ставленні до учнів, яке гарантує їм право на вибір, гідність, повагу і вираження своєї індивідуальності. Педагогіка партнерства бачить в учнях добровільних і зацікавлених союзників, однодумців, рівноправних учасників педагогічного процесу, небайдужих і відповідальних за його результати [16].

Основними принципами педагогіки партнерства є:

- забезпечення поваги до особистості здобувача та педагога;
- позитивне ставлення і сприйняття учасників освітнього процесу;
- довіра у спілкуванні;
- діалог — взаємодія — взаємоповага;
- організація розподіленого лідерства;
- реалізація принципів соціального партнерства[4].

6. Дитиноцентризм.

Концепція нової української школи ґрунтується на особистісно-орієнтованій моделі освіти, за якої в навчальному закладі повною мірою враховуються права, здібності, потреби та інтереси дитини, реалізуються принципи дитиноцентризму. Дитиноцентризм - це модель освіти та догляду

за дитиною, метою якої є розширення життєвого шляху дитини та її особистісного розвитку, увага до цінностей та інтересів дитини, формування основ життєвих навичок [16].

7. Нова структурна організація закладу загальної середньої освіти.

Шкільна освіта триває 12 років, як і в більшості розвинених країн. Початкова освіта триває чотири роки і поділяється на два періоди (1-2 класи: адаптаційний та ігровий; 3-4 класи: базовий). Базова середня освіта триває п'ять років і поділяється на два цикли (5-6 класи: адаптація; 7-9 класи: базова профільна освіта). Середня спеціальна освіта триває три роки і пропонує на вибір академічну або професійну підготовку [16].

На академічних курсах учні поглиблено вивчають певний предмет (враховується як вибір предмета, так і рівень складності) з метою продовження навчання в університеті.

Професійні курси дають першу професію та повну середню освіту. Ця орієнтація не обмежує можливості подальшого навчання [16].

8. Правильний розподіл публічних коштів.

9. Організація сучасного освітнього середовища.

Система Нової української школи (НУШ) в старшій школі має безліч перспектив та потенціалу для трансформації освіти в Україні. Цей інноваційний підхід передбачає кілька ключових аспектів, які варто розглянути більш докладно:

Активне навчання: Система НУШ в старшій школі спрямована на перехід від пасивного засвоєння інформації до активного навчання. Учні активно залучаються до процесу навчання через дискусії, практичні завдання та дослідження. Цей підхід розвиває їхні аналітичні навички, сприяє поглибленню знань та розвитку творчості[4].

Інтердисциплінарність: НУШ підтримує інтердисциплінарний підхід до навчання, що дозволяє учням бачити зв'язок між різними предметами та

застосовувати знання в різних контекстах. Це розвиває їхню здатність аналізувати складні проблеми та робити пошукові зв'язки.

Розвиток критичного мислення: Система НУШ сприяє формуванню критичного мислення серед учнів. Вони навчаються аналізувати і оцінювати інформацію, робити виводи та приймати обґрунтовані рішення. Ця навичка надзвичайно важлива в сучасному світі, де інформація легко доступна, але вимагає критичного підходу. НУШ передбачає індивідуалізацію навчання та підтримку розвитку кожного учня. Учні мають можливість обирати свій навчальний шлях, вибирати теми, які їх цікавлять, і розвивати власні обдарування та інтереси. Це стимулює їхню самореалізацію та сприяє розвитку самодисципліни.

Сприяння креативності: НУШ підтримує розвиток творчих здібностей учнів і надає їм можливість виражати свої ідеї та розв'язувати складні проблеми. Цей підхід розвиває інноваційну думку та сприяє створенню нових ідей та рішень [4].

Застосування сучасних технологій: НУШ відкриває доступ до сучасних технологій в навчанні, що покращує доступ до інформації та допомагає учням розвивати цифрову грамотність. Це підготовлює їх до сучасного інформаційного суспільства та дозволяє використовувати технології для навчання та досліджень. В системі НУШ перехід до оцінювання, яке враховує не лише знання, але й вміння та навички учнів. Це дозволяє краще відображати їхній рівень готовності до подальшого навчання та життя. Перехід до НУШ потребує підготовки та підтримки вчителів. Вони грають ключову роль у реалізації цих підходів та сприяють розвитку навичок учнів.

Підготовка до життя після школи: В останніх класах старшої школи, система НУШ готує учнів до подальшого навчання та життя в сучасному

світі. Вони навчаються аналізувати свої можливості та вибирати шляхи розвитку для досягнення успіху [16].

У сучасному науковому дискурсі освітнє середовище визначається як безпечне місце, де відбувається більшість освітніх заходів. Учні повинні навчатися в середовищі, яке відповідає їхнім основним, навчальним і додатковим потребам (у випадку учнів з особливими освітніми потребами).

У сприятливому освітньому середовищі існує баланс між видами і формами навчальної діяльності, якими керують викладачі, і тими, якими керують самі учні. Таке середовище надає можливість робити вибір, розвивати нові навички, вдосконалювати набуті, здобувати нові знання та сприяти формуванню позитивного ставлення до всіх учасників освітнього процесу.

Реалізація формули Нової української школи в освітньому процесі передбачає глибокі зміни, що відбуваються в усіх його складових. Старша школа є важливою ланкою загальної середньої освіти, в межах якої відбувається самовизначення особистості та становлення її громадянської позиції та світогляду. Сучасна старша школа потребує реформування, переосмислення змісту та форм організації освітнього процесу, використання інноваційних методів викладання, зокрема, на уроках історії. Оскільки на сьогодні відбувається реконцептуалізаці історії як освітнього компонента, що відображається у її антропологізації, деідеологізації, руйнуванні наративів та дестереотипізації, необхідним є впровадження принципів Концепції Нової української школи в освітній процес. Важливим у процесі вивчення сучасної історії є застосування інноваційних методів викладання, що дозволяють уникнути моно-методології у розумінні історичних явищ та процесів.

1.2 Інноваційні підходи до вивчення історії в старшій школі

Важливою умовою впровадження Концепції Нової української школи в сучасній старшій школі є реконцептуалізація методичної складової освітнього процесу. Саме тому, на уроках історії необхідно впроваджувати інноваційні підходи до викладання навчального матеріалу та організації освітньої взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Як було вище зазначено, зміст сучасних історичних дисциплін в закладах загальної середньої освіти зазнає змін. Відбувається переосмислення змісту та методів викладання.

В рамках модернізації національної системи освіти відбувається оновлення змісту історичної освіти. Історія постає як багатоаспектна, нелінійна, плюральна відкрита для доповнень.

На думку В. Кравця, «актуальність історії полягає в тому, що до її проблем завжди спостерагається інтерес науковців, суспільства. Серед питань, які нині дискутуються у професійному товаристві, постають наступні: якої історії навчати? Як і навіщо навчати? Яким має бути сучасний підручник з історії? Яку роль відіграє історія в суспільній свідомості? Яка роль історії України у всесвітньо-історичному контексті?» [17].

Проблеми викладання історичних дисциплін у закладах загальної середньої освіти досліджено в працях: Н. Барановської, В. Вашкевича, Д. Черняка, Г. Кривчика, О. Полянського та ін.

Якщо раніше історія була подана у формі «наративу», сукупності пов'язаних між собою подій, фактів, що сприймалися здобувачами освіти віддалено, відірвано від життя, то сьогодні вона стає олюдненою, антропологізованою.

Розглядаючи з точки зору нелінійної методології історичну освіту як систему, зазначимо, що здобувач не може залишатися поза її межами.

Невключеність здобувача в процес здобуття, засвоєння і творення нового знання призведе до феномену «відчуження знань», коли навчальний матеріал не матиме особистісної значущості та цінності і стане лише об'єктом механічного заучування [25].

Отже, з метою забезпечення включеності здобувача в освітній процес, необхідно вибудувати його на засадах інноваційних технологій, в основі яких лежить постнекласична освітня методологія. Постнекласична освітня парадигма заснована на ідеях синергетики, філософії постмодернізму, постструктуралізму, гендерної філософії та ін.

Основними її принципами є:

- нелінійність, що передбачає різноплановість освітнього процесу;
- застосування нелінійних методів і технологій викладання;
- варіативність;
- гнучкість освітніх програм та навчальних планів;
- різноманітність форм організації освітнього процесу та ін.

У сучасному науковому дискурсі представлено досить багато інноваційних технологій.

Перш ніж розглянути основні ознаки інноваційних освітніхтехнологій, уточнимо зміст поняття «інноваційна технологія».

Термін інновація латинського походження і в перекладі означає «оновлювати, змінювати, вводити щось нове». В освітньому розумінні під інновацією розуміється інновація, яка покращує результативність та ефективність навчального процесу [1]. Інноваціями можна вважати процес (масштабну або часткову зміну системи та відповідну діяльність) і продукт (результат) цієї діяльності. Таким чином, інноваційні освітні технології як процес – це «цілеспрямоване, систематичне та наступне впровадження в практику оригінальних, інноваційних методів, прийомів навчальних дій і

засобів, що охоплюють весь освітній процес від визначення мети до очікуваних результатів» (І. Дичківська). У сенсі продукту діяльності ми визначаємо інновацію як оригінальні, новаторські способи і прийоми навчальних дій і засобів [25].

Проаналізувавши етимологію терміну, «інноваційні технології» постають як цілеспрямована системна сукупність прийомів, засобів організації навчальної діяльності, що охоплює весь процес навчання від визначення мети до досягнення результату[1].

Основними критеріями ефективності інноваційних освітніх технологій є:

Концептуальність. Будь-яка освітня технологія базується на певній науковій концепції, методології, яка містить її обґрунтування.

Системність. Інноваційна освітня технологія характеризується логічним взаємозв'язком її частин, що утворюють єдину цілісність.

Керованість. Кожна технологія повинна передбачати можливість визначення цілей, планування, моделювання освітнього процесу, діагностику та прогнозування результатів, а також, корекцію.

Результативність. Сучасні педагогічні технології повинні бути ефективними, досягати певних освітніх цілей та завдань та гарантувати досягнення певного стандарту освіти.

Відтворюваність. Можливість використання (повторення, відтворення) педагогічної технології в різних освітніх закладах, будь-якими суб'єктами.

Візуалізація. Можливість використання НІТ, а також конструювання та застосування різноманітних освітніх матеріалів і наочних посібників.

Серед інноваційних освітніх технологій виокремлюють:

– інтегроване навчання;

- технології групової діяльності: форма організації навчання в малих групах, об’єднаних загальною навчальною метою за опосередкованого керівництва вчителя та співпраці з учнями;
- профільне навчання;
- інформаційно-комунікативні технології навчання: інформаційні, практично- організаційні, пригодницько- ігрові, дослідницькі, творчі, техніко-демонстраційні технології (урізноманітнення джерел інформації, унаочнення), дидактичні технології (комп’ютер-тренажер, репетитор, асистент, засіб контролю знань учнів);
- інтерактивні освітні технології: технології кооперативного навчання, ситуативного моделювання, колективно-групові, дискусійні, змінювані трійки, карусель, акваріум, симуляційні ігри, рольові ігри, судові слухання, мікрофон, мозковий штурм, ажурна пилка, дерево рішень, займи позицію, дебати, неперервна шкала думок;
- проектні технології: інформаційні, практично-організаційні, пригодницько-ігрові, дослідницькі,творчі;
- створення предметно-орієнтованого та освітньо-інформаційного середовища, що дає можливість використовувати мультимедійні та гіпермедійні системи;
- нестандартні уроки: урок зі зміненою організацією (лекції, захист ідей), уроки з трансформацією стандартних організаційних прийомів (семінар, оцінювання), уроки, пов’язані з уявою (розповідь уроку), уроки з оригінальною організацією (рівень – взаємонавчання), уроки, імітація певного виду діяльності (урок-екскурсія), уроки-аналоги певних дій (хід уроку, урок-аукціон), уроки змагально-ігрової основи (КВК, брейн-ринг).), уроки-аналогії. з відомими формами діяльності (урок-диспут, урок-прес-конференція) [6].

Як бачимо, одне з провідних місць серед інноваційних технологій навчання історії в старшій школі належить інтерактивним технологіям. Використання цих технологій дозволяє організувати навчальну взаємодію, де учні та вчитель перебувають у режимі розмови, діалогу між собою. Це співпраця, взаємо навчання: вчитель – учень, учень – учень. При цьому вчитель і учень є рівноправними суб'єктами виховання [7].

Інтерактивні технології є актуальним методом роботи вчителя на уроці в будь-якому навчальному закладі. Такі технології, на відміну від традиційних, базуються на активній взаємодії між учасниками навчального процесу, при цьому основний акцент робиться на взаємодії студентів між собою. Такий підхід дозволяє активізувати навчальний процес, зробити його цікавішим і менш стомлюючим для учасників. Зміни життя в сучасному світі також вимагають змін мети та призначення сучасної освіти. Знижується функціональна важливість і привабливість традиційної організації навчання, передача «готових» знань від учителя до учня перестає бути основним завданням навчального процесу [3].

Необхідно створити інтерес до навчального матеріалу, перетворити аудиторію з пасивних спостерігачів на активних учасників. Якщо вчитель використовує у своїй роботі інтерактивні форми та методи навчання, ця важлива проблема буде вирішена. Використання інноваційних технологій в процесі вивчення історичних дисциплін в старшій школі створить можливості для нового розуміння і бачення історії здобувачами, а також, генерування і творення нових контекстів її прочитання[24].

Висновки до 1 розділу

У межах даного розділу досліджено методологічні засади реформування загальної середньої освіти в Україні. Досліджено сучасний стан розвитку загальної середньої освіти, що характеризується процесами реформування.

Сучасна методологія створює нові орієнтири концептуального переосмислення загальної середньої освіти в світоглядному, онтологічному, антропологічному та аксіологічному плані, які лежать в основі модернізаційних процесів.

Проаналізовано Концепцію Нової української школи та її експлікацію в сучасній старшій школі. Досліджено зміст основних компетентностей Нової української школи, якими є: спілкування державною мовами; спілкування іноземними мовами; математична компетентність; основні компетентності у природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; уміння вчитися впродовж життя; ініціативність і підприємливість; соціальна та громадянська компетентності; обізнаність та самовираження у сфері культури; екологічна грамотність.

Уточнено зміст поняття «інноваційні технології навчання», та проаналізовано його репрезентацію в сучасному науковому дискурсі. Визначено основні характеристики інноваційних технологій, зокрема: концептуальність, системність, керованість, результативність, відтворюваність, візуалізація.

Здійснено класифікацію інноваційних освітніх технологій, в межах якої виокремлено: інтегроване навчання, технології групової діяльності, профільне навчання, інформаційно-комунікативні технології навчання, інтерактивні освітні технології, проектні технології, нестандартні уроки. Доведено, що використання зазначених технологій в процесі вивчення історичних дисциплін сприятиме розвитку критичного мислення здобувачів освіти та формуванню нового бачення історичного процесу.

РОЗДІЛ 2
ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

2.1 Поняття «інтерактивні технології навчання». Види інтерактивних технологій

Інтерактивні технології навчання стали широко використовуватися у сучасних освітніх установах для активізації навчальної взаємодії між учнями, учнями і педагогами. Проте важливо розуміти, що інтерактивне навчання повинно бути інструментом досягнення стратегічних цілей освіти та догляду за дітьми. Воно має ґрунтуватися на особистісно-орієнтованому, діяльнісному підході, що базується на принципах гуманізації, гуманітаризації, демократизації, системності, технологізації та диференціації освіти [32].

Педагоги повинні володіти сучасними технологіями навчання і вміти обирати найбільш ефективні із них для розвитку особистості здобувача освіти та вдосконалення своєї педагогічної майстерності [10].

Питання підготовки вчителів і їх готовності застосовувати інтерактивні методи навчання в професійній діяльності розглядаються в психолого-педагогічній літературі з різних точок зору, включаючи теоретично-методологічні основи професійної підготовки вчителів, підвищення якості цієї підготовки через активізацію навчально-пізнавальної діяльності [32].

Основні характеристики інтерактивного навчання включають такі аспекти:

– Спрямованість на розвиток самостійного мислення і розв'язання творчих завдань учнів.

- Використання рольових ігор і групових вправ для спільного розв'язання проблем.
- Сприяння активізації інтересу учнів до педагогічних питань і формування їх творчого потенціалу.
- Акцент на груповій взаємодії, де центральне місце належить групі учасників, які взаємодіють та стимулюють один одного.

У сучасному науковому дискурсі поняття «інтерактивні технології» має різноманітне трактування. О. Пометун та Л. Піроженко вважають інтерактивні технології окремою групою технологій, які базуються на багатосторонній комунікації. З іншого боку, інноваційні технології навчання, за визначенням Н. Андрущенко, є радикально новими або покращеними технологіями, що істотно поліпшують процес навчання [32].

Сутність поняття «інтерактивні технології навчання», за Н. Андрущенко, визначається через з'єднання слів «інтерактив» (взаємна дія) та «технологія» (майстерність). Інтерактивне навчання базується на майстерності взаємодії в навчанні та використанні інтерактивних методів навчання з використанням технічних засобів [32].

Згідно з В. Мельником, інтерактивне навчання включає активну взаємодію та діалог між учасниками навчального процесу. Режим інтеракції відповідає цілям інтерактивних технологій і включає активізацію розумових процесів, внутрішній діалог, зрозуміння інформації, індивідуалізацію навчання та двосторонній обмін інформацією між учнем і вчителем.

Інтерактивні технології також розглядаються як дидактичні технології, які забезпечують досягнення педагогічних результатів через активну взаємодію суб'єкта навчання з навчальним середовищем [12].

В. Гузєєв виділяє три режими інформаційного обміну в навчанні: екстрактивний, інтраактивний та інтерактивний. Інтерактивний режим

передбачає активну взаємодію учня з інформаційним середовищем, а також двосторонній обмін інформацією.

Загальна характеристика інтерактивних технологій навчання включає чітко визначені цілі навчання, відібраний та структурований навчальний зміст, інтерактивні форми та методи навчання, відповідні засоби навчання, розумові дії та процедури, організаційні та психолого-педагогічні умови.

Інтерактивні технології відрізняються від інших за допомогою таких характеристик, як вільний доступ до навчальної інформації, міжособистісне спілкування, оперативність зворотнього зв'язку, право вибору навчального матеріалу, адаптація до індивідуальних особливостей учнів та підвищена мотивація навчання [32].

Таким чином, інтерактивні технології навчання є важливими засобами для сприяння активній взаємодії та спільному навчанню учнів та викладачів, забезпечуючи ефективний процес навчання та розвитку особистості.

Розглянемо класифікації інтерактивних технологій для навчання більш докладно:

Класифікація за формами навчання О. Пометун та Л. Пироженко:

Інтерактивні технології кооперативного навчання: включають роботу в парах, трійках, роботу в малих групах та інші форми спільної діяльності учнів.

Інтерактивні технології колективно-групового навчання: включають методи, які стимулюють активну участь групи або класу в цілому, такі як мікрофон, незакінчені речення, мозковий штурм та інші.

Технології ситуативного моделювання: ця група включає імітаційні ігри, рольові гри, драматизацію та інші методи, які допомагають учнями відтворювати реальні ситуації [6].

Технології опрацювання дискусійних питань: включають методи, такі як метод ПРЕС, займи позицію, кейс-метод, дискусія та інші, спрямовані на обговорення та аналіз питань [15].

Класифікація за критеріями Т. Сердюка:

Дидактична мета: від інформаційних до розвитку ключових компетентностей учнів.

Форми організації навчально-пізнавальної діяльності: від індивідуальних до колективних.

Методи навчання: від інформаційних до дослідницьких.

Засоби навчання: гомоорієнтовані (основані на спілкуванні) та техноорієнтовані (з використанням технічних засобів) [32].

Класифікація за підходами С. Кашлева:

Технології створення сприятливої атмосфери та організації комунікації: орієнтовані на встановлення контакту та сприяють самоактуалізації учнів.

Технології організації обміну видами діяльності: спрямовані на поєднання індивідуальної та групової роботи учнів.

Технології організації миследіяльності: мобілізують творчий потенціал учнів і стимулюють розумову діяльність.

Технології організації смислотворчості: сприяють створенню нових способів міжособистісної взаємодії та обміну смислами.

Технології організації рефлексивної діяльності: спрямовані на самоаналіз та самооцінку навчальної взаємодії учнів.

Інтегративні технології: поєднують у собі всі основні ознаки інтерактивних технологій навчання [32].

На відміну від інших методів, інтерактивні технології навчання не призначені для виконання конкретних навчальних завдань. Саме їх

структура визначає кінцевий результат. Найпоширенішими формами роботи на заняттях є групова (фронтальна) та спільна (колективна) діяльність [6].

Групова (фронтальне) навчання означає, що одна людина (зазвичай викладач) навчає цілу групу або клас. У такій організації завжди більше слухачів, ніж активних учасників спілкування. Учні працюють разом або індивідуально над одним завданням і спільно контролюють результати [23].

Колективна (кооперативна) форма навчання – це колаборація у малих групах учнів, які мають спільну навчальну мету. Учитель впливає на роботу кожного учня через завдання, які структурують діяльність групи. Кооперативне навчання сприяє співпраці ровесників, а також ефективному засвоєнню знань і формуванню навичок. Ця модель добре поєднується з традиційними методами і може бути використана на будь-якому етапі навчання [33].

Співробітництво (кооперація) – це спільна діяльність для досягнення загальних цілей. У кооперативному навчанні учні працюють в невеликих групах для забезпечення найкращого навчання для всіх учасників. Завдяки спільним зусиллям всі виграють, а учні розуміють, що їхні успіхи взаємопов'язані [33].

Центральні елементи кооперативного навчання включають позитивну взаємозалежність, особистісну взаємодію, індивідуальну і групову підзвітність, навички міжособистісного спілкування і аналіз результатів роботи групи. Усі ці аспекти спільної роботи сприяють ефективному навчанню та розвитку навичок співпраці [26].

Кооперативне навчання може бути успішно впроваджене як в роботі в групах, так і в парах. Воно допомагає розвивати навички комунікації та співпраці, а також сприяє досягненню загальних цілей навчання.

Таким чином, кооперативне навчання спрямоване на спільне досягнення успіху кожним учнем завдяки взаємодії та взаємодопомозі у

навчанні [26].

Група з 2-х осіб (пара): В такій групі маємо високий рівень обміну інформацією, але зазвичай низький рівень незгоди. Проте важливо враховувати, що в ситуаціях, коли емоції переважають, виникає загроза тому, що співпраця може зійти в глухий кут через відсутність третьої сторони для примирення або зняття конфлікту.

Група з 3-х осіб: Групи з трьома учасниками часто є стабільними структурами з меншою схильністю до домінування. Проте важливо пам'ятати, що у таких групах двоє можуть домінувати над третім учасником.

Група з 5-и осіб: Це оптимальний розмір навчальної групи. Вона є достатньою великою для стимуляції групової взаємодії, але водночас достатньою малою для особистого визнання. Зазвичай цей розмір групи сприяє збалансованому взаємодії учасників, де меншість також має свою підтримку[31].

Об'єднання в групи може бути здійснене вчителем (на добровільних засадах або за допомогою жеребкування), або ж самими учнями за їхнім вибором. Важливо створити різнорідні групи, включаючи сильних, середніх і слабких учнів, оскільки в таких різноманітних групах сприяється творчому мисленню та інтенсивному обміну ідеями [6].

Використання групових форм організації діяльності учнів може покращити класно-урочну систему і створити передумови для застосування інтерактивних методів навчання [34].

Ці класифікації допомагають краще розуміти різні підходи та методи, які використовуються в інтерактивному навчанні, та вибирати найбільш підходящі для конкретного навчального контексту.

Беручи до уваги класифікації вчених вони надають більше розуміння поняття «технології інтерактивного навчання» та його класифікації. Оскільки існує багато різних підходів та ознак для класифікації

інтерактивних навчальних технологій, важливо враховувати їхню різноманітність та можливі комбінації [23].

Згідно з узагальненням, «технології інтерактивного навчання» можна розглядати як систему організації взаємодії між суб'єктом навчання та навчальним середовищем, де використовуються різні методи, форми і засоби для створення комфортних умов для навчання, підвищення активності розумової і навчальної діяльності, збільшення мотивації та емоційності, формування досвіду інтенсивного спілкування, розвитку співвідношення діяльності між викладачем і учнями, сприяння взаємному навчанню та іншим аспектам взаємодії між учасниками навчального процесу [32].

Ці аспекти допомагають структурувати і розуміти різні методи та підходи, які використовуються у сфері інтерактивного навчання. Дані класифікації можуть бути корисними для педагогів та дослідників, які працюють над вдосконаленням навчальних практик та розробкою нових методів інтерактивного навчання.

Сучасна освіта ставить перед педагогами завдання зробити навчання більш цікавим, ефективним та інтерактивним. Особливо це стосується предметів, де обсяг інформації є величезним, як історія. Змінюючись, суспільство розширює свої вимоги до навчального процесу, де важливим є розвиток особистості учня, його творчого мислення, аналітичних навичок і здатність до самостійних висновків [34].

Один із ключових аспектів досягнення цієї мети – використання інтерактивних технологій в навчанні. Інтерактивні методи навчання дозволяють створити учасників навчального процесу колективом, де кожен учень є активним учасником і може внести свій внесок у процес навчання [34].

Інтерактивні технології навчання допомагають досягти таких цілей:

Залучення до навчання: Вони роблять навчання цікавим та захоплюючим, стимулюючи бажання дітей дізнатися більше і долучитися до уроку.

Розвиток критичного мислення: Інтерактивні завдання часто вимагають від учнів аналізу, оцінки і прийняття рішень, що розвиває їхні критичне мислення.

Співпраця та комунікація: Вони сприяють розвитку навичок комунікації, співпраці та роботи в команді, що є важливими як у навчанні, так і в житті.

Самостійність: Інтерактивні методи допомагають учням стати більш самостійними в своєму навчанні, оскільки вони активно беруть участь у процесі вивчення матеріалу.

Пам'ять і засвоєння інформації: Використання інтерактивних методів може сприяти кращому запам'ятовуванню та засвоєнню інформації, оскільки вони залучають більше чуттєвих органів[18].

Зацікавленість і мотивація: Інтерактивні уроки зазвичай більш привабливі для учнів, що може позитивно позначитися на їхній мотивації для навчання.

Інноваційним методичним потенціалом для реалізації мети Нової української школи володіють нелінійні інтерактивні технології навчання.

Нелінійні методи у викладанні історичних дисциплін можна використовувати з метою демонстрації різноманіття можливих варіантів розвитку історичних подій, з’ясування відповідних вирішень різноманітних завдань. Вони також допомагають пояснити, чому одне визначене вирішення є ефективнішим за інші. Нелінійність як методологічна засада моделі навчання і викладання має переваги над іншими концепціями, оскільки вона найкращим чином відображає систему обробки знань та інформації.

Метою викладання в нелінійних умовах є вихід за межі стандартної практики і складання навчального плану, який побудований на ідеї створення гнучких і відкритих освітніх просторів без постійної концентрації на окремих темах в рамках визначених напрямків [45, с. 51].

Серед нелінійних технологій у сучасному науковому дискурсі можна виокремити найбільш поширені: пробуджуючого навчання, навчання як адаптивної модифікації, навчання як фазового переходу, гештальт-освіти, створення ігрових моделей, «квадрат знань», мозкового штурму, асоціативного куща та ін.

Використання методу самоосвіти на заняттях з історичних дисциплін базується на реалізації концепції самоорганізації, що була розвинута в контексті синергетичної методології.

В освітньому процесі це передбачає самоосвіту, адже головне – не передача знань а оволодіння способами їх здобуття, швидкої орієнтації в складноорганізованих базах даних і розгалужених системах знання, способами самоосвіти. Педагог під час використання даного методу виступає в якості помічника, озброюючи здобувачів стратегіями здійснення самоосвіти [18].

Щодо використання методу пробуджуючого навчання, нелінійний підхід полягає в стимулюючій, або пробуджуючій освіті як відкритті і конструюванні себе або співробітництві із самим собою й з іншими учасниками освітнього процесу [18].

Технологія пробуджуючого навчання активізує іманентно притаманний особистості потенціал до самоконфігурування в процесі освітнього діалогу та взаємодії. В процесі викладання історичних дисциплін важливим є самостійне критичне осмислення історичних подій та фактів. Даний метод сприяє не лише глибокому проникненню в суть досліджуваних явищ, але й генеруванню власних смислів, творенню нових контекстів.

Розглянемо технологію «навчання як адаптивна модифікація». З погляду еволюційної епістемології, що використовує еволюційні, у тому числі й сучасні нелінійні моделі для розуміння процесів пізнання, творчості, а також набуття нового знання в процесі навчання, навчання постає як «адаптивна модифікація». Навчання має резонансну природу: здійснюється прискорений перехід до нових, модифікованих структур знання й поведінки. Інакше кажучи, відбувається матрична передача цілісних зразків знання, що становить основу творчого пошуку [18].

У процесі використання технології «фазового переходу» – у результаті освітньої взаємодії відбувається глибинна перебудова особистості здобувача. З точки зору нелінійного підходу, як показує Скотт Келсо, навчання протікає як «специфічна видозміна вже існуючих зразків поведінки в напрямку того завдання, яке необхідно буде розв'язати» [140, с. 34].

На думку дослідника, навчання не тільки підсилює сліди пам'яті й уже існуючі синаптичні зв'язки, але й радикально перебудовує всю конфігурацію структури-аттрактору. «Досліджуваний зразок модифікує внутрішню динаміку. Навчання є процесом, у результаті якого зразок потрапляє на згадку. Ми говоримо, що зразок поведінки засвоюється в тому ступені, у якому внутрішня динаміка змінюється в напрямку того зразка, що має бути вивченим. Коли процес навчання завершений, то що зразок , що відобразився в пам'яті визначає аттрактор, стабільний стан динаміки зразка» [18].

Освітній процес пов'язаний із цілою серією подій якісної перебудови аттракторів, свого роду фазових переходів. Таким чином, відбувається трансформація особистості.

Серед запропонованих технологій заслуговує на увагу й гештальт-освіта. Відкриваючи принципи конструювання складного із простого, синергетика вибудовує новий холізм. Нелінійний підхід до людини – це холістичний підхід. Якщо мова йде про освіту, то це гештальт-освіта. Процес

навчання, зв'язок педагога й того, кого навчають, виникає як їхня «нелінійна пригода», при якій в тому, кого навчають, виявляються приховані потенції, установки (структури-аттрактори) на перспективні тенденції власного розвитку.

Гештальт-освіту можна витлумачити як передачу цілісних блоків інформації, якісну зміну схем, зразків мислення, а також як перебудову самої конфігурації освітньої ситуації. Навчитися мислити критично – значить навчити мислити в альтернативах, припускаючи можливість зміни темпу розгортання подій і якісного руйнування, фазових переходів у складних системах [18].

Ефективним у процесі викладання історії є використання ігрових моделей. Даний метод дозволяє відобразити варіативний, різноплановий, нелінійний характер історичних процесів. Ключовим терміном є «діапазон прийняття рішень», що вже в процесуальному оформленні освітніх дій викликає необхідність вибору варіантів діяльності, а не абсолютизацію певного рішення.

Застосування методу «експертизи» є результативним на уроках з історії. Включення розумінь тієї чи іншої історичної події здобувачами в процес викладання представляється можливим при залученні здобувачів в якості експертів, що реалізують свої суб'єктивні судження за допомогою методу експертної оцінки. Думка експерта не підлягає перевірці на істинність або неправдивість. Його завдання – зіставлення різних ракурсів бачення, міркування за аналогією тощо – експертиза історичної події, де орієнтація на істину стають ціннісним орієнтиром, що виключає однобічність і абсолютність істини. Кінцевим результатом експертної діяльності є оцінка як підсумок узгодження особистих позицій. Особливостями даного методу є: можливість різноаспектної реалізації істини в різних думках; реалізація в

експертизі не тільки інтелекту, але й усього духовного, суб'єктивного досвіду експертів [40, с. 9].

Сутність застосування інтерактивних технологій в процесі викладння історичних дисциплін полягає в тому, що освітній процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учасників Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де здобувач і педагог є рівноправними суб’єктами освітнього процесу.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання історичних подій, використання рольових ігор, спільне розв’язання проблем.

У процесі застосування інтерактивних технологій здобувачі навчаються:

- критично мислити;
- розв’язувати складні багатоаспектні проблеми на основі аналізу ситуації;
- співставляти, порівнювати, аналізувати альтернативні світоглядні позиції, думки;
- приймати обґрунтовані рішення;
- брати участь у дискусіях, обговореннях.

Досвід свідчить, що інтерактивні технології сприяють ефективному розвитку критичного мислення здобувачів. Серед інтерактивних методів поширеними є:

1. «Мозковий штурм».

Використання даного методу на заняттях з історичних дисциплін передбачає колективне обговорення, пошук рішень, який спонукає учасників виявляти свою уяву та творчість, вільне висловлення власних думок та світоглядних позицій.

2. «Займи позицію».

Цей метод допомагає проводити дискусію з контроверсійної теми. Він дає можливість висловитись кожному здобувачу, обґрунтувати свою позицію.

3. «Асоціативний кущ».

Це інтерактивний метод, в процесі використання якого викладач пропонує здобувачам тему, з якою буде працювати, а здобувачі освіти шукають асоціації-слова стосовно визначеної теми. Спочатку висловлюють стійкі асоціації, а згодом – другорядні [32].

Отже, використання інтерактивних технологій дозволяє педагогам зробити навчання ефективнішим і захоплюючим, створюючи учням можливість активно брати участь у навчальному процесі і розвивати важливі навички для життя.

Ефективність використання зазначених технологій на заняттях з історії в старшій школі зумовлюється наступними факторами:

1. Активна участь всіх учасників освітнього процесу у засвоєнні, осмисленні навчального матеріалу, а також, можливість спільного «вибудовування» знань та конструювання нових смислів.

1. Проблемність, що передбачає введення здобувача в проблемну ситуацію, для виходу з якої наявних знань виявляється недостатньо і виникає потреба пошуку нових знань у процесі взаємодії з викладачем та аудиторією.

2. Контекстуальність. Освітня діяльність вибудовується відповідно до характеру майбутніх практичних завдань та діяльності.

3. Індивідуалізація. Дані методи передбачають врахування індивідуальних особливостей учня, створення можливості вибудовування власної освітньої траєкторії.

2.2 Структура інтерактивного навчального заняття з історії в старшій школі

Слово «методика» походить від давньогрецького слова «methodike», що має значення «шлях дослідження» та «спосіб пізнання». В сучасному

періоді методика історії стикається з новими завданнями та вимагає від учених, методистів та практикуючих вчителів перегляду основних принципів методичної науки.

Кожна історична епоха ставить перед суспільством загальні та індивідуальні завдання, і вимагає від людей розвитку певних особистісних якостей, що дають можливість успішно функціонувати в швидкозмінному сучасному світі. Ця потреба в постійній адаптації вимагає перегляду змісту освіти [19].

На процес оновлення шкільної історичної освіти впливають різні чинники, серед яких об'єктивні (стан суспільства та галузей) та суб'єктивні (ставлення вчителів та учнів до навчання та його вимірів). Оскільки шкільна історична освіта є частиною загальної середньої освіти, яка репрезентує нову освітню парадигму, то зміна парадигми відображається і на історичній освіті, де спостерігаються ознаки обох підходів [14].

У галузі філософських напрямів, що претендують на розробку методології в історії, не існує універсальної концепції історичного розвитку. Тому історичні дослідники можуть використовувати різні підходи. Основні з них – це формаційний та цивілізаційний підходи. Формаційний підхід більше асоціюється з класовим підходом, який має коріння в марксистській теорії. Проте дедалі більше істориків використовують цивілізаційний підхід у вивченні історії [14].

Згідно цивілізаційного підходу, історія розглядається як складний і багатоплановий процес, в якому відбувається діалог між різними цивілізаціями та культурами. Цивілізація розглядається як спосіб життя, що ґрунтується на певних духовних нормах, цінностях, ідеалах та життєвих цілях, і визначає матеріальну та соціально-політичну структуру відносин. Цей підхід надає глибше розуміння історії і розвиває критичне мислення [32].

Зміст навчання історії в старшій школі включає проблемно-тематичний, хронологічний, цивілізаційний та культурологічний підходи, які допомагають учням отримати глибше розуміння історії і подивитися на неї з різних точок зору.

Головні методологічні принципи, які учні повинні засвоїти під час вивчення історії, включають об'єктивність, історизм, соціальний підхід та багато перспективність [27].

Відповідно до Державного стандарту суспільствознавчої освіти зміст навчальної програми реалізується через вивчення окремих предметів (історія, право, економіка тощо) та інтегрованих предметів (громадянська освіта, суспільствознавство тощо), які відображають основи різних наук, що вивчаються [8].

Зміст історичної складової структуровано з урахуванням специфіки історичного знання та хронологічних етапів розвитку людства через такі ключові змістові напрями:

- Людина виступає в різних ролях: як індивід, у суспільстві, перед владою, у світі ідей і концепцій, в просторі, в природі, та у відношенні до предметів[14].
- Шкільний курс історії України має великий потенціал для розвитку особистості, яка розуміє свою приналежність до українського народу та європейської цивілізації. Він сприяє збереженню та поповненню культурно-історичних традицій, повазі до національних святинь, української мови та історії. Курс також сприяє формуванню культури міжетнічних та міжособистісних відносин.
- Мета навчання історії в загальноосвітній школі за Державним стандартом сформувати в учнів ідентичність та почуття власної гідності, осмислити соціальний та моральний досвід минулих

поколінь, зрозуміти історію та культуру України в контексті історичного процесу[14].

- Навчання історії в школі включає розвиток інтересу учнів до історії, отримання та засвоєння системних знань про події і явища в історії України та світу, ознайомлення з духовними та культурними цінностями, історико-культурними традиціями українського народу, вміння знаходити та використовувати різні джерела інформації про минуле.
- Державний стандарт передбачає вивчення двох курсів: історії України та всесвітньої історії, які вивчаються паралельно. Матеріал подається в лінійно-хронологічному порядку відповідно до періодизації історії[9].
- Оновлення змісту навчання історії базується на поєднанні історичних та педагогічних наук, включає загальнонауковий, конкретно-історичний, альтернативно-проблемний, генералізуючий, системний, аксіологічний, полікультурний, світський підходи [8].
- Вивчення історії сприяє формуванню різних компетенцій учнів: хронологічної, просторової, інформаційної, мовленнєвої, логічної, аксіологічної. Урок залишається основною формою навчання, яка дозволяє послідовно та неперервно подавати матеріал.
- Структура кожного уроку залежить від його змісту, цілей та типу [34].

Викладання історії України в школах має великий потенціал для розвитку особистостей, які розуміють український народ та його приналежність до сучасної європейської цивілізації. Важливим є збереження та збагачення культурно-історичних традицій України, повага до національної святині - української мови та історії, виховання культури міжнаціональних та міжособистісних відносин [10].

Метою історичної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах є формування ідентичності та впевненості в собі через аналіз соціального і морального досвіду минулих поколінь та розуміння місця української історії та культури в історичному процесі. Зберігаються два курси - історія України та всесвітня історія, які вивчаються синхронно із застосуванням лінійно-хронологічної послідовності подання матеріалу відповідно до періодизації історії.

Підходи до вивчення історії базуються на поєднанні досягнень і вимог історичних та педагогічних наук. Основні компоненти включають:

- загальнонауковий аспект для формування наукового світогляду;
- конкретно-історичний для розгляду подій у відповідних контекстах;
- альтернативно-проблемний для ознайомлення з різними інтерпретаціями подій;
- генералізуючий для виділення суттєвого та ключових тенденцій;
- системний для інтеграції історії з іншими аспектами освіти;
- аксіологічний для формування ціннісних уявлень;
- полікультурний для розуміння різноманітності культур;
- світський для ознайомлення з історією релігій як культурних феноменів [22].

Вивчення історії в школах сприяє розвитку в учнів навичок з хронології, просторових досліджень, інформатики, лінгвістики, логіки та аксіології. Уроки залишаються основною формою шкільної освіти і сприяють дотриманню принципів системності та наступності в їх змісті, дидактичних завданнях, цілях і типах, а також у викладі матеріалу [8].

Оскільки дидактичні цілі є найважливішим елементом навчального процесу і слугують пусковим механізмом для реалізації навчання, класифікація уроків за цим критерієм є найбільш наближеною до реального викладання.

До найпоширеніших традиційних уроків історії можна віднести наступні

- Уроки, на яких здобуваються нові знання.
- Уроки, на яких розвиваються навички та компетенції.
- Уроки застосування знань, умінь і навичок.
- Уроки узагальнення та систематизації знань, умінь і навичок.
- Курси з управління та корекції знань, умінь і навичок.
- Урок узагальнення та систематизації знань, умінь і навичок.
- Урок контролю і корекції знань, умінь і навичок.
- Комбінований урок [35].

Форма уроку визначається методами його організації та проведення. Наприклад:

Урок засвоєння нових знань може включати в себе урок викладу матеріалу вчителем, шкільну лекцію, урок-екскурсію, кіноурок, а також уроки з повідомленнями та доповідями учнів.

Мета цих уроків полягає в тому, щоб учні зрозуміли наукові поняття, закони та інші сукупності знань і навчилися використовувати їх у різних контекстах. Основними показниками успішності засвоєння цих знань є сформованість світогляду учня, вміння формулювати, пояснювати, наводити приклади та передавати різні визначення своїми словами та, за необхідності, вміння застосовувати ці знання на практиці [36].

Структура курсу засвоєння нових знань включає наступні етапи:

Перевірка попереднього домашнього завдання, оновлення та виправлення основних знань.

- Введення теми, пояснення мети та завдань уроку, а також стимулювання інтересу для активної навчальної діяльності.
- Прийняття та первинне осмислення нового матеріалу, аналіз зв'язків та відношень між предметами вивчення.

– Узагальнення та систематизація отриманих знань, їхнє застосування у різних ситуаціях.
– Підсумок уроку та призначення домашнього завдання.

Мета такого уроку полягає в тому, щоб учні здобули розуміння системи наукових понять, законів та інших форм знань, а також навчилися використовувати їх у різних контекстах.

Головними показниками успішності засвоєння цих знань є сформованість світогляду учнів, їхнє вміння формулювати різні визначення, пояснювати їх, наводити приклади та передавати матеріал своїми власними словами, а також застосовувати ці знання на практиці, якщо це необхідно [36].

Структура уроку засвоєння нових знань включає наступні етапи:

Уроки набуття нових знань спрямовані на вивчення нового матеріалу, який є інформативним і потребує значного часу на опрацювання. Тому всі інші етапи, наприклад, перевірка домашнього завдання, не потребують багато часу або взагалі відсутні. На таких заняттях основний упор робиться на самостійне вивчення матеріалу учнями під керівництвом викладача [36].

Уроки формування вмінь і навичок можуть бути представлені у формі лабораторної роботи, практикуму, екскурсії, бібліотечного або архівного уроку, ділової гри (історичного моделювання), дискусії [13].

Застосування цього виду уроку передбачає розвиток навчальних навичок та вмінь учнів, їх вдосконалення та закріплення через виконання різних вправ. Загальна структура уроку включає наступні складові:

– Перевірка виконання домашнього завдання, оновлення та коригування базових знань та практичного досвіду учнів.
– Введення теми уроку, пояснення мети та завдань, стимулювання інтересу для активного навчання.
– Вивчення правил та методів дій (початкові вправи).

- Вперше застосування здобутих знань (пробні вправи).
- Застосування учнями знань та дій в стандартних умовах для розвитку навичок (тренувальні вправи).
- Творче перенесення знань та навичок у нові або змінені умови для формування вмінь (творчі вправи).
- Підсумок уроку та призначення домашнього завдання [36].

Такий тип уроку спрямований на зміцнення та розуміння вивченого матеріалу шляхом розвитку відповідних навичок і вмінь та застосування отриманих знань у нестандартних ситуаціях.

Структура уроку формування навичок передбачає поступове ускладнення видів вправ, починаючи з початкових і пробних, які виконуються під наглядом вчителя, та закінчуючи творчими, які учні розв'язують самостійно. Урок формування навичок може також включати пояснення нового матеріалу під час виконання початкових і пробних вправ [4].

Заняття із застосування знань і вмінь можуть проводитися у формі семінарів, лабораторних і практичних занять, дискусій і дебатів. На середньому ступені навчання доцільно проводити практичні заняття в ігровій формі. Уроки систематизації та узагальнення знань можуть проводитися у формі брифінгів, пресс-конференцій, телеконференцій, відеоконференцій, кіно-, теле- та відеоуроків, уроків самовизначення та самореалізації, історичних портретів епохи чи періоду [7].

Систематизація та узагальнення інформації уроків може відбуватися у формі брифінгів, прес-конференцій, відеоконференцій, телемостів, кіно, теле та відеолекторіїв, лекцій з питань самовизначення, самореалізації, історичних портретів епохи, періоду тощо.

Уроки даного типу проводяться після завершення вивчення важливих розділів програми. Головною метою таких уроків є систематизація

засвоєних теоретичних знань і їх інтеграція в єдину систему. [36].

Структура уроку відповідає послідовності процесу систематизації знань: від узагальнення окремих фактів до формування понять, створення систем та, відповідно, розуміння провідних ідей та теорій науки. Урок систематизації та узагальнення має таку структуру:

- Введення теми уроку, пояснення мети та завдань уроку, стимулювання інтересу для активного навчання.
- Відтворення та коригування базових знань.
- Повторення та аналіз основних фактів, явищ і подій.
- Узагальнення та систематизація понять, засвоєння систем знань та їх використання для пояснення нових явищ і розв'язання практичних завдань.
- Засвоєння основних ідей та фундаментальних теорій на основі широкої систематизації знань.
- Підсумки занять та домашні завдання [38].

Метою такого уроку є організація системного огляду ключових аспектів вивченого матеріалу, заповнення можливих прогалин у знаннях учнів і сприяння їхньому глибокому розумінню теми.

Під час цього уроку систематизації та узагальнення можна застосовувати різні методи, які використовуються на інших типах уроків, але важливо досягти розуміння учнями вивченого матеріалу на рівні ідей та теорій.

Уроки контролю і корекції знань проводяться з використанням резерву навчальної програми. Зазвичай використовуються форми, такі як аукціон, вікторина, брейн-ринг, конкурс, турнір [29].

Контроль і корекція знань, навичок і умінь є важливим етапом учбового процесу та виконує різні функції на кожному етапі. Ці функції

допомагають учителям ефективно керувати процесом навчання та забезпечити якісну підготовку учнів.

На початку вивчення нового матеріалу, перевірка знань опорних понять і уявлень виконує функцію актуалізації та уточнення знань учнів перед вивченням нового матеріалу [16].

Під час навчання, перевірка служить для визначення рівня розуміння матеріалу учнями та корекції їх діяльності для покращення результатів.

Після вивчення певного блоку матеріалу, контроль виконує функцію контролю і попередження, допомагаючи вчителю визначити, наскільки учні засвоїли матеріал та чи потребується додаткова підготовка.

Завершуючи вивчення певної теми або розділу програми, контроль і корекція мають функцію стимулювання та контролю, сприяючи мотивації учнів до подальшого навчання та перевірці результатів [5].

Структура уроку контролю і корекції враховує поступове нарощування знань та розвиток навичок і вмінь учнів. Такий підхід дозволяє систематично оцінювати прогрес учнів та сприяє їхньому глибокому розумінню теми [21].

Комбінований урок включає дві або більше дидактичних цілей, які можуть бути приблизно однаковими за своїм змістом і значенням. Плануючи такий урок, важливо чітко визначити, які типи уроків та їх структурні елементи будуть комбіновані. Деякі етапи можуть вилучатися із структури, інші можуть об'єднуватися. Однак самі структурні елементи уроку повинні залишатися сталими [30].

Наприклад, комбінований урок, який поєднує перевірку раніше засвоєних знань і засвоєння нового матеріалу, може мати наступну структуру:

- Перевірка результатів виконання практичних домашніх завдань.
- Перевірка раніше набутих знань.

- Мотивація учнів до навчання та повідомлення теми, мети й завдань уроку.
- Усвідомлення та розуміння учнями нового навчального матеріалу.
- Осмислення, узагальнення та систематизація знань.
- Підбиття підсумків уроку та завдання домашнього завдання [29].

Комбінований урок, спрямований на розвиток умінь і навичок та їх творче застосування, може бути побудований у такий спосіб:

- Актуалізація базових знань, умінь і навичок.
- Стимулювання мотивації учнів до навчання, представлення теми, мети та завдань уроку.
- Вивчення нового матеріалу.
- Основне застосування отриманих знань.
- Первинне застосування набутих знань.
- Розвиток навичок.
- Засвоєння загальних навичок.
- Самостійна робота для творчого застосування знань, навичок і умінь, перевірка результатів виконаних завдань.
- Підведення підсумків уроку і надання домашнього завдання [16].

Контроль знань учнів грає важливу роль на комбінованому уроці і може бути організованим як усно, так і письмово, враховуючи різноманітні методи оцінки.

Уроки історії можна класифікувати за формою, використовуючи різні методи навчальної діяльності:

- Словесні уроки, де домінує словесний метод навчання та використовуються такі прийоми, як бесіда, розповідь, діалог, дискусія.
- Наочні уроки, в яких наочний та практичний методи навчання переважають, включають уроки-екскурсії, практично-лабораторні уроки, дослідження за першоджерелами, кіноуроки та інші.

– Ігрові уроки, де навчальна гра є домінуючим методом навчання, включають в себе такі форми, як урок-турнір, урок-мандрівка, урок-КВК, урок-гра «Що? Де? Коли?», урок-вікторина[17].

Застосування різних форм та методів на уроках історії сприяє розвитку інтересу до предмету та покращенню якості навчання, роблячи навчання більш цікавим і ефективним для учнів [16].

Також, засоби навчання грають важливу роль в передачі та сприйнятті історичного матеріалу.

Ми можемо класифікувати засоби навчання за джерелом походження. Перший вид – друковані засоби навчання, які включають підручники, навчальні посібники, документальні джерела, мемуари, хрестоматії, книги для читання, науково-популярну та художню літературу, періодичні видання [39].

Другий тип – наочний матеріал: матеріальний матеріал (реальні предмети культури, побуту, вироби та матеріальної культури, колекції копій, макети, динамічні моделі, музейні експозиції, реконструкції виставкових залів), образотворчий матеріал (картини, фотографії, портрети історичних діячів і їхні репродукції, альбоми, піктограми, карикатури, пояснювальні гравюри), образотворчий матеріал (історичні карти, схеми, таблиці, додатки) [39].

Третій тип – аудіовізуальні (технічні) матеріали, що включають навчальні фільми, відеофільми, діафільми, кінофрагменти, слайди, комп'ютерні версії або програми, аудіоматеріали (фонохрестоматії), телевізійні програми [36].

Домашня навчальна робота учня – це важлива форма самостійного навчання поза уроками. Щоб вона була ефективною, важливо дотримуватися кількох принципів. Домашні завдання мають бути доступними та зрозумілими, вони повинні сприяти засвоєнню та

закріпленню навчального матеріалу, а також пов'язуватися з особистими спостереженнями та інтересами учнів. Важливо також надавати чіткі інструкції щодо виконання завдань і враховувати індивідуальні особливості учнів [35].

Індивідуальний підхід до учнів у виборі та виконанні домашніх завдань може підвищити ефективність навчання. Вчителі повинні враховувати здібності та інтереси учнів, давати їм можливість вибирати завдання, що відповідають їхнім індивідуальним потребам [20].

Також важливо визначити оптимальний час, який діти проводять над домашніми завданнями, враховуючи їх вік. Для дітей 5-6 класів рекомендується 25-30 хвилин, для 7-9 класів - 30-35 хвилин, і для 10-11 класів - 35-40 хвилин.

Необхідно також забезпечувати перевірку та оцінку домашніх завдань вчителем. Подібні підходи до домашньої роботи допоможуть зробити її більш продуктивною та ефективною для учнів [35].

Виконання завдань перед уроком та підготовче повторення зазначаються як попередні завдання, які необхідно виконати перед початком уроку. Перевірка знань передбачає оцінювання рівня набутих знань, умінь і навичок шляхом письмових відповідей на запитання, відповідей на нетипові та нестандартні історичні запитання, виконання творчих завдань з використанням додаткових джерел інформації. Оцінювання спрямоване на визначення рівня компетентності учня і включає в себе оцінку знань, умінь, навичок, досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності [31].

Важливо відзначити, що функції перевірки та оцінювання не обмежуються лише контролем. Вони є важливим стимулом для самостійної роботи учнів і сприяють розвитку їх відповідальності, працьовитості та сумлінності. Систематична перевірка повинна сприяти поповненню,

поглибленню, уточненню та систематизації знань, а також закріпленню та розвитку умінь їх застосовувати на практиці [13].

Методисти виокремлюють кілька функцій перевірки та оцінювання результатів навчання історії: контроль, діагностика, прогноз, корекція, виховання, розвиток, навчання, стимулювання, мотивація [29].

Оцінювання на уроках історії в основній школі має враховувати такі принципи: систематичність, всебічність та індивідуалізацію.

Важливо, щоб перевірка знань учнів базувалася на навчальному матеріалі, передбаченому навчальною програмою і викладеним у підручниках. Під час оцінювання учнів важливо враховувати особливості їхніх відповідей (від елементарних до творчих), якість знань (правильність, повноту, осмисленість, глибину тощо), рівень розвитку загально-навчальних і предметних умінь, рівень оволодіння розумовими операціями, досвід творчої діяльності, самостійність у формуванні оцінювальних суджень [35].

Міністерство освіти і науки України рекомендує поточні, тематичні, семестрові та річні методи оцінювання результатів навчання учнів.

Підготовка вчителя до уроку є важливим етапом, який вимагає ретельної підготовки. Вчитель повинен аналізувати державний стандарт, навчальні програми, вивчати підручники та поурочні посібники. Важливим є також врахування пізнавальних можливостей класу, вибір методичних прийомів та засобів навчання, а також складання конспекту або розгорнутого плану уроку.

Отже, вимоги до змісту та методики проведення уроку історії спрямовані на досягнення педагогічних цілей та формування навчальних досягнень учнів [11].

Позакласна діяльність, що регулює процес викладання історії, включає такі елементи: курси за вибором, навчальні екскурсії, історичні клуби,

додаткові індивідуальні та групові заняття, оцінювання, співбесіди, семінари, консультації та учнівські завдання.

Позакласна робота в галузі історії повинна постійно розвивати і розширювати те, що вивчається в класі, а її результати можуть бути узагальнені у вигляді рефератів, міні-проектів, тематичних масових заходів та Тижнів історії (історичних вечорів, вікторин та ігор, науково-практичних конференцій тощо).

2.3 Аналіз кейсу застосування інтерактивних технологій на уроці історії (10 клас. Тема уроку: «Україна в роки Першої світової війни»)

Інтерактивні технології стають особливо актуальними у старшій школі, оскільки, саме на даному віковому етапі відбувається становлення особистості та власної громадянської позиції здобувача,. На цьому етапі навчання їхні можливості та інтереси розширюються, і вони активно шукають своє місце у суспільстві. Одночасно, в цьому віці є певні психологічні особливості, такі як песимізм і можливий розлад у колективних зв'язках [2].

Педагогам, які використовують інтерактивні методи у роботі, рекомендується пам'ятати деякі правила організації навчання в аудиторії.

Перше правило вимагає залучити до участі всіх учасників, зокрема учнів. Це можна здійснити за допомогою методів, що дозволяють включити всіх учасників семінару у дискусії та активну роботу [28].

Друге правило полягає в турботі про психологічну готовність учасників. Не всі учні можуть бути готові до активної участі, оскільки деякі можуть відчувати закомплексованість або боятися зміни традиційного підходу. Тому важливо проводити розминки, постійно заохочувати учнів та надавати можливості для самореалізації.

Третє правило вказує на те, що роботу з методикою інтерактивного навчання слід проводити в невеликих групах, не більше ніж 30 учасників. Це дозволить забезпечити продуктивну роботу та можливість для кожного висловити свою думку.

Четверте правило підкреслює важливість належної підготовки класного приміщення. Це допомагає створити комфортні умови для роботи великими та малими групами. Меблі можуть бути розташовані так, щоб кожен міг комфортно спілкуватися та працювати в групах, і слід попередньо підготувати необхідні матеріали для творчої роботи.

П'яте правило ставить акцент на дотримання процедур та регламентів, зокрема на важливості толерантності до різних поглядів, поваги до свободи слова та гідності кожного учасника.

Шосте правило закликає уважно підходити до поділу учасників на групи, спочатку за добровільними засадами, а потім можливо використовувати принципи випадкового вибору для більш об'єктивного підходу [33].

Наш досвід проведення уроків на переддипломній практиці підтверджує актуальність використання інтерактивних методів на уроках для 10-11 класів, в основному учні зацікавлені у різних формах та методах навчання, таких як «Акваріум», «Мікрофон», «Розумовий штурм», «Карусель», конкурси, вікторини, прес-конференції, інтерв'ю, семінари, робота в парах, робота в групах, рольові ігри та дискусії.

Один з ефективних методів – це метод «Акваріум». На початку уроку клас поділяється на три групи, кожна з яких отримує завдання та необхідну інформацію. Одна група сідає в центр класу та обговорює питання, яке поставив вчитель. Решта груп спостерігають мовчки за обговоренням.

Зачитується завдання, обговорюється, і приймаються рішення. Потім кожна з груп чергово обговорює своє завдання. В кінці кожної діяльності,

всі разом обговорюють результати та обмін думками.

Метод «Акваріум» – це відмінний спосіб навчання, який залучає всіх учнів класу. Його суть полягає в наступному:

Підготовка: Клас розділяється на три групи, кожна з яких отримує конкретне завдання та необхідну інформацію.

Обговорення в групах: Одна з груп сідає в центр класу та обговорює питання, поставлене вчителем. Інші групи спостерігають мовчки за цим обговоренням.

Представлення результатів: Після обговорення кожна група по черзі представляє свої висновки та рішення щодо поставленого завдання.

Загальне обговорення: В кінці діяльності всі групи розповідають про свої висновки, і клас разом обговорює всі ідеї та думки, які були висловлені під час активності.

Цей метод сприяє активній участі всіх учнів, зміцнює їхнє розуміння теми через обговорення та сприяє обміну ідеями та думками між учнями [11].

Наприклад, урок всесвітньої історії 10 клас на тему «Японія в міжвоєнний період»

Завдання групам:

ГРУПА 1. Які основні фактори призвели до початку Першої світової війни, і як Україна була втягнута в цей конфлікт?

ГРУПА 2. Яка роль географічного положення України вплинула на її позицію під час Першої світової війни?

ГРУПА 3. Які були основні групи та політичні рухи в Україні під час Першої світової війни і як вони ставилися до військового конфлікту?

Метод «ПРЕС» – це ефективний спосіб навчання учнів висловлювати свої думки та захищати їх. Цей метод передбачає наступні етапи:

Позиція: Учень починає свою висловлену думку словами: «Я вважаю, що ...». На цьому етапі учень формулює свою точку зору.

Обґрунтування: Учень обґрунтовує причини своєї думки, розпочинаючи з фрази: «Тому що ...». Важливо надати аргументи, які підтверджують його позицію.

Приклад: Учень наводить факти, приклади або зроблені висновки, щоб підкріпити свою позицію. Починає цей етап з фрази: «Наприклад...».

Висновок: Учень узагальнює свою думку та робить висновки, розпочинаючи з фрази: «Отже, я вважаю...». На цьому етапі важливо підкреслити основні ідеї та закріпити свою позицію [2].

Цей метод навчає учнів аргументовано висловлювати свої думки, розвиває навички логічного мислення та сприяє формуванню навичок публічного виступу.

Метод «Ажурна пилка» – це ефективний спосіб навчання, який передбачає роботу учнів у різних групах та сприяє обміну інформацією. Ось послідовність роботи з цим методом:

Домашні групи:

Клас поділяється на 5 груп.

Кожна група отримує завдання для вивчення.

У групі обираються тайм-кіпер (відповідальна за контроль часу) та особа, яка ставить запитання.

Експертні групи:

Після аналізу матеріалу в «домашніх» групах учні стають експертами з вивчених тем.

В експертній групі учні виступають в ролі «експертів», поширюючи інформацію серед інших учнів та отримуючи інформацію від представників інших груп.

Завдання експертної групи

Обмін інформацією між учнями

В кінці роботи інформація узагальнюється, робляться спільні висновки та рішення.

Повернення до «домашніх» груп:

Після обміну інформацією в експертних групах, учень повертається до «домашньої» групи.

Учень ділиться інформацією про нові знання, які отримав від представників інших груп.

Разом зі своєю групою виробляють спільні висновки та рішення на основі обміну інформацією.

Цей метод сприяє глибокому засвоєнню матеріалу, сприяє обміну знаннями між учнями та розвиває навички комунікації та спільної роботи [30].

Розглядаючи тему «Україна в роки Першої світової війни», інтерактивні технології можна використовувати на кожному етапі уроку, щоб зацікавити учнів та поглибити уявлення про історичні події. Розглянемо кожен етап більш детально і розгорнуто:

Етап 1: Вступ.

На початку уроку за допомогою віртуальної реальності (VR) можна створити «Віртуальну подорож у минуле». Учнів оточує віртуальне середовище, яке відтворює атмосферу України часів Першої світової війни. Вони можуть побачити відтворення історичних подій, послухати аудіозаписи, переглянути фотографії та реалістично відчути епоху.

Ця технологія використовується для занурення учнів в історичний контекст України часів Першої світової війни. Він передбачає створення віртуального середовища, адаптованого до тогочасних реалій та історичних подій [28].

Опис технології:

Обладнання: Для впровадження цієї технології необхідно використовувати спеціальні гарнітури віртуальної реальності (VR гарнітури), які забезпечують учням ефект занурення.

Віртуальне середовище: Фахівці створюють віртуальну реконструкцію історичних подій в Україні під час Першої світової війни. Це включає відтворення вулиць, будівель, військових дій, життя громадян тощо. Реалістична графіка і звуковий супровід створюють атмосферу дня.

Інтерактивність: учні можуть взаємодіяти з віртуальним середовищем. Вони можуть пересуватися, досліджувати деталі, розглядати об'єкти, слухати реалістичні звуки тощо. Наприклад, вони можуть досліджувати копії зброї часів війни, вивчати військову форму та спілкуватися з історичними персонажами.

Розповідь: історичні події та контекст пояснюються через розповідь або діалог із віртуальними персонажами. Учні можуть слухати діалоги, стежити за розвитком подій і краще розуміти історичний контекст.

Переваги:

Імерсивність – учні проникають у суть історії та відчувають її.

Візуалізація – допомагає створити яскравий образ історичних подій та атмосфери.

Інтерес – Викликає великий інтерес учнів і активізує їхнє бажання дізнатися більше.

Схильність до запам'ятовування – досвід занурення запам'ятовується краще.

Можливість дослідження – учні можуть досліджувати інтерактивне середовище та робити відкриття [10].

Недоліки:

Потрібне спеціальне обладнання та програмне забезпечення, час на підготовку та проведення уроку потрібно більше часу, вартість апаратного

забезпечення та розробки віртуального середовища може бути високою.

Використання віртуальної реальності для створення «Віртуальної подорожі в минуле» на уроках історії є потужним засобом залучення учнів до вивчення історичних подій. Це дозволяє учням глибше досліджувати минуле, розширює їх здатність розуміти та запам’ятовувати історичну інформацію. Хоча важливо враховувати технічні обмеження та вартість, переваги цієї технології можуть значно переважити недоліки [34].

Етап 2: Вивчення нового матеріалу.

На цьому етапі можна скористатися «Віртуальними архівами та історичними джерелами». Через веб-портали та історичні джерела учні мають доступ до офіційних документів, листів солдатів, щоденників, фотографій тощо. Вони можуть аналізувати ці матеріали та вивчати історичні факти та контекст.

Ця технологія передбачає використання віртуальних архівів та історичних джерел для поглибленого вивчення нового матеріалу на уроках історії. Він надає учням можливість вивчати оригінальні історичні документи, листи, фотографії та інші архівні матеріали, що відображають дійсність Першої світової війни.

Опис технології:

Доступ до архівів: Інтерактивні віртуальні архіви дозволяють учням переглядати та досліджувати оригінальні історичні документи. Це можуть бути солдатські листи, офіційні документи, журнали, листівки з фронту та інші матеріали того періоду.

Атмосферне відтворення: Технологія створює атмосферу дня за допомогою архівних матеріалів і реалістичних зображень. Учні можуть відчути себе частиною історичного контексту.

Пояснення та аналіз: вчителі можуть надавати пояснення та контекст до історичних джерел, щоб допомогти учням зрозуміти їх значення та

інтерпретувати інформацію.

Завдання та запитання: Під час вивчення архівних матеріалів учні можуть отримати завдання та відповіді на історичні питання. Вони мають аналізувати документи та робити висновки.

Співпереживання та реалістичне розуміння: вивчення історичних джерел допомагає учням зрозуміти реальність війни та співчувати солдатам і цивільним особам, які пережили війну.

Переваги:

Достовірність - учні мають можливість працювати з оригінальними документами та історичними матеріалами.

Активне навчання - вони займаються аналізом та інтерпретацією інформації.

Розвиток аналітичних здібностей - завдання та запитання сприяють розвитку аналітичного мислення.

Емпатія - дослідження допомагає учням зрозуміти досвід і долі людей минулого.

Недоліки:

Підготовка матеріалів - потребує підготовки архівних матеріалів та завдань.

Обмежений доступ - для використання цієї технології потрібен доступ до віртуальних архівів і ресурсів.

Важливою складовою вивчення історії є використання віртуальних архівів та історичних джерел. Це дає учням можливість працювати з реальними історичними документами та поглибити своє розуміння історичних подій. Такий підхід сприяє розвитку аналітичних навичок, емпатії та активного навчання[40].

Етап 3: Активна діяльність учнів (дискусія).

Для глибшого розуміння теми «Україна в роки Першої світової війни»

учням пропонується взяти участь в історичній дискусії. Ця технологія дозволить учням брати активну участь в уроці та ділитися своїми знаннями та думками.

Опис технології:

Підготовка до бесіди: вчителю необхідно підготувати запитання та теми для бесіди, пов'язані з темою Першої світової війни та роллю України в цих подіях. Учні також можуть додавати свої запитання до списку обговорення.

Обговорення: Учні обговорюють історичні факти, події та особливості України під час Першої світової війни. Вони діляться знаннями, аналізують різні погляди та інтерпретації подій.

Використання різних джерел: учні можуть використовувати різні джерела інформації, такі як підручники, статті, архівні документи та відео для підтримки своїх ідей.

Аналіз та обговорення: під час обговорення учні аналізують різні точки зору та погляди на історичні події. У них йдеться про причини та наслідки Першої світової війни для України, а також про роль видатних діячів того часу.

Підсумок і висновки: Наприкінці обговорення вчитель разом із учнями узагальнює та формулює ключові висновки. Важливо прислухатися до різних думок і переконань учнів [34].

Переваги:

Активна участь учнів – учні мають можливість висловити свою думку та зрозуміти різні точки зору на історичні події.

Розвиток аналітичних навичок – учні вчаться аналізувати історичні події та аргументовано висловлювати свою думку.

Сприяє взаєморозумінню – обговорення допомагає учням зрозуміти позиції один одного та розвивати навички слухання.

Недоліки:

Може зайняти багато часу – обговорення теми може зайняти багато часу, тому важливо дотримуватися розкладу уроків.

Технологія активної діяльність учнів є ефективним методом залучення учнів до активного вивчення історії та глибокого осмислення подій і процесів минулого. Це сприяє розвитку аналітичних навичок і сприяє взаєморозумінню між учнями [40].

Етап 4: Остаточні висновки – «Проектна робота».

На заключному етапі уроку можна застосувати «Проектну роботу». Учні об'єднуються в групи і глибше досліджують певний аспект війни в Україні. Вони готують презентації, створюють історичні відео чи веб-сайти, розповідаючи про свої дослідження та висновки, яких вони дійшли. «Проектна робота» – це інтерактивна технологія, яка дозволяє учням глибше дослідити певний аспект війни в Україні та висловити свої висновки у вигляді презентацій, відео, веб-сайтів тощо. Цей етап завершує урок і підбиває підсумки, учнів, знання і розуміння [33].

Опис технології:

Вибір теми та форми проекту: учні об'єднуються в групи та обирають конкретну тему чи аспект війни в Україні, який їх цікавить. Від них залежить і форма презентації: це може бути презентація PowerPoint, відеоролик, сайт, мультимедійна виставка тощо.

Дослідження та підготовка: групи ретельно досліджують свою тему, вивчаючи різноманітні джерела, зокрема архівні матеріали, інтерв'ю експертів чи очевидців. Вони збирають факти, малюнки, картки тощо, які можуть підтвердити їхню презентацію.

Створення проекту: учні розробляють свій проект, використовуючи доступні технологічні засоби та програми. Вони готують інформацію, розробляють текст і графіку, створюють презентацію чи відео [33].

Презентація та обговорення: кожна група представляє свій проект класу. Учні розповідають про свої дослідження, діляться своїми висновками та відповідають на запитання аудиторії.

Обговорення та висновок: після доповідей відбувається обговорення та обмін думками. Учні обговорюють відмінності, виявлені в дослідженнях різних груп, і намагаються дійти спільних висновків.

Переваги:

Глибше розуміння теми – проектна робота дозволяє учням глибше досліджувати обрану тему та розвивати дослідницькі навички.

Творчий підхід – учні мають можливість висловити свої ідеї та творчо підійти до створення проекту.

Публічна виставка – презентації дозволяють учням продемонструвати свої знання іншим і отримати вибрані відповіді та коментарі.

Недоліки:

Обмеження часу – робота над проектом може зайняти багато часу, тому важливо дотримуватися розкладу занять.

Остаточні висновки – «Проектна робота» – ефективна технологія для поглибленого вивчення теми та для розвитку творчих і дослідницьких умінь учнів. Це дозволяє учням бути активними учасниками навчання та ділитися своїми знаннями з іншими [34].

Висновки до розділу 2

У другому розділі проаналізовано дидактичні аспекти застосування інтерактивних технологій на уроках історії в старшій школі.

Розкрито зміст поняття «інтерактивні технології навчання», що розглядаються як дидактичні технології, які забезпечують досягнення педагогічних результатів через активну взаємодію суб'єкта навчання з навчальним середовищем

Інтерактивні технології навчання історії для учнів старших класів важливі для створення навчального середовища, яке сприяє розвитку їхніх інтелектуальних та соціальних навичок. Здобувачі активно формують свої інтереси, розширюють горизонти та намагаються знайти своє місце в суспільстві. Робота вчителів з інтерактивними методами потребує виконання декількох важливих принципів:

- залучення всіх учасників, у навчальний процес, що досягається за допомогою методів, які сприяють активній участі всіх учасників;
- турбота про психологічну готовність учасників: важливо враховувати, що не всі учні готові до активної участі, тому педагоги повинні проводити розминки та постійно заохочувати учнів до самореалізації;
- робота в невеликих групах, не більше 30 учасників: дозволяє забезпечити ефективну роботу та можливість для кожного висловити свою думку;
- належна підготовка класного приміщення, що створює комфортні умови для роботи великими та малими групами. Організація меблів та попереднє підготування необхідних матеріалів є ключовими;
- дотримання процедур та регламентів, зокрема толерантності до різних поглядів та повазі до свободи слова кожного учасника;
- уважний підхід до поділу учасників на групи, спочатку за добровільними засадами, а потім можливо використовуючи принципи випадкового вибору для більш об'єктивного підходу.

Переддипломна практика підтверджує актуальність використання інтерактивних методів на уроках для 10-11 класів. Учні цього віку активно цікавляться різними формами та методами навчання, такими як «Акваріум», «Мікрофон», «Розумовий штурм», «Карусель», конкурси, вікторини, прес-конференції, інтерв'ю, семінари, робота в парах, робота в групах, рольові ігри та дискусії.

Один з ефективних методів – «Акваріум», де учні обговорюють питання в центрі класу, а інші спостерігають мовчки. Цей метод сприяє активній участі всіх учнів та обміну думками.

Крім того, методи «ПРЕС» і «Ажурна пилка» дозволяють учням аргументовано висловлювати свої думки, обґрунтовувати їх та обмінюватися інформацією, що сприяє розвитку навичок логічного мислення та комунікації.

На прикладі уроку всесвітньої історії на тему «Україна в роки Першої світової війни», було використано методи «Акваріум» та «ПРЕС» для обговорення факторів, що призвели до економічного піднесення, наслідків міжвоєнного періоду та виходу Японії з ізоляції. Здобувачі активно висловлювали свої думки та аргументували їх, що сприяло глибокому засвоєнню матеріалу та обміну знаннями між ними.

Застосування методу «Ажурна пилка» на уроках дозволяє поділити клас на домашні та експертні групи, що сприяє обміну інформацією та формуванню спільних висновків. Цей метод розвиває навички комунікації та спільної роботи.

Використання інтерактивних технологій на уроках історії, зокрема з теми «Україна в роки Першої світової війни», виявляється дуже ефективним і педагогічно цінним підходом.

Ці технології допомагають досягти кількох важливих цілей.

По-перше, вони інтенсифікують навчання, залучаючи учнів до більш активної ролі в процесі навчання.

По-друге, вони сприяють глибокому навчанню, оскільки учні взаємодіють з історичним контекстом через віртуальну реальність та архівні джерела.

По-третє, ці технології розвивають такі ключові навички, як критичне мислення, аналіз і спілкування, а також стимулюють творчі здібності учнів

під час проектної діяльності.

На кожному етапі уроку використання інтерактивних технологій допомагає створити динамічне та цікаве навчальне середовище, де учні можуть активно взаємодіяти з матеріалом та один з одним. Це сприяє кращому розумінню сюжету та створює можливість для поглибленого вивчення теми. Такий підхід стимулює інтерес учнів до предмету, а також дозволяє відчути важливість історії в сучасному світі.

Загалом, використання інтерактивних технологій на уроках історії сприяє збагаченню навчального досвіду учнів, розвитку їх умінь та підготовці до активного громадянського життя. Такий підхід є актуальним і важливим у сучасному освітньому контексті та сприяє підвищенню якості історичної освіти.

Усі ці технології спільно допомагають створити навчальне середовище, в якому учні активно залучені до навчання, обмінюються знаннями та розвивають навички, які стануть корисними в подальшому житті.

Отже, інтерактивні технології та методи допомагають залучити учнів до активного навчання, сприяють глибокому розумінню матеріалу та розвитку ключових навичок та можуть зробити процес вивчення історії цікавішим та ефективнішим для здобувачів.

ВИСНОВКИ

У роботі досліджено застосування інтерактивних технологій під час вивчення історії в старшій школі. Проаналізовано впровадження Концепції Нової української школи в старшій школі, на основі чого виявлено, що освітній процес вимагає структурних та змістових змін.

Сучасна старша школа потребує переосмислення змісту та форм організації освітнього процесу, використання інноваційних методів викладання, зокрема, на уроках історії.

Важливим у процесі вивчення сучасної історії є застосування інноваційних методів викладання, що дозволяють уникнути однобічності та стереотипності у розумінні і трактуванні історичних явищ та процесів.

Розкрито зміст поняття «інтерактивні технології навчання» та особливості їх застосування на уроках історії в старшій школі. Під «інтерактивними технологіями» розуміють технології, що, на відміну від традиційних, базуються на активній взаємодії учасників навчального процесу задля досягнення спільної мети.

Застосування даних технологій сприяє активній участі учасників освітнього процесу у здобутті і творенні нових знань, встановленню суб’єкт-суб’єктних відносин та переорієнтації ролі педагога від транслятора до фасилітатора (помічника), вибудовуванню здобувачем власної освітньої траєкторії та творенню себе.

Аналізуючи структуру уроку історії в старшій школі з застосуванням інтерактивних технологій, можна виокремити декілька важливих аспектів.

По-перше, ці технології перетворюють навчальний процес на захоплюючу подорож, де учні стають активними учасниками, а не просто слухачами. Вони навчаються, розуміють історичні події та розв’язують проблеми, щоб глибше зрозуміти тему.

По-друге, інтерактивні технології роблять навчання більш доступним і різноманітним. Викладачі можуть використовувати широкий спектр інтерактивних технологій під час організації освітнього процесу, добирати оптимальні шляхи взаємодії.

По-третє, інтерактивні технології допомагають розвивати ключові навички, такі як критичне мислення та аналіз. Учні не тільки вивчають факти, а й активно працюють з інформацією, задають запитання, дискутують, аргументують свою точку зору. Такий підхід сприяє глибшому розумінню матеріалу та розвитку навичок, які будуть корисні в сучасному світі.

Усе це допомагає підвищити якість освіти та зробити уроки історії цікавими та пізнавальними для учнів. Використання інтерактивних технологій на уроках історії в старшій школі сприяє реалізації принципів сучасної освітньої парадигми, де активність і самостійність здобувачів посідає центральне місце.

Досліджуючи методичні можливості інтерактивних технологій на прикладі уроку історії для 10 класу з теми «Україна в роки Першої світової війни», можна визначити, що ці технології відкривають нові можливості для вдосконалення навчання та розвитку учнів.

Отже, інтерактивні технології допомагають перетворити урок історії на цікавий навчальний досвід для учнів. Використання цих технологій на уроках історії дозволяє підвищити якість навчання та зацікавити учнів у вивченні історичних подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Освіта в пошуках нових стратегій мислення. Вища освіта України. 2003. №2. С. 5-6.
2. Бойко О.Д. Історія України. Київ: Академвидав, 2012.
3. Власов В.С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.
4. Горбунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи. Філософія освіти. 2007. № 1(6). С. 42.
5. Даниленко В.М. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза. 2019. 224 с.
6. Добронравова І. С. Нелінійне мислення. Філософська і соціологічна думка. К., 1991. № 6. С. 47-60.
7. Закон України «Про освіту». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
8. Збірник тез доповідей ІІ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст: URL: http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/7943/3/New%20_Ukrainian%20_school_%20strategy_%20of_%20personality%20_development.pdf
9. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів/ за заг.ред д.і.н., проф. М.І.Бушина, д.і.н., проф. О.І.Гуржія; М-во освіти і науки України, Черкас.держ.технол.ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644с.
10. Історія української державності. Робоча програма навчальної дисципліни для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за

спеціальністю 014 Середня освіта (Англійська мова і література). 2022. 35 с.

11. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти. Вища освіта України. 2003. № 3. С. 20-29.
12. Концепція Нової української школи. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainskashkolacompressed. pdf.
13. Кравець В. Історична освіта та наука в Україні. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/26712/1/Kravets.pdf
14. Лемешко Н.В Методичні аспекти викладання історії в школі. URL: https://naurok.com.ua/mini-lekciya-metodichni-aspekti-vikladannya-istori-v-shkoli-13172.html
15. Лутай В. Про організаційні заходи розроблення синергетичної парадигми та її впровадження в освітні системи. Вища освіта України. 2003. № 2. С. 53-58.
16. Лутай В.С. Рух на випередження (Реформування освіти на основі становлення філософсько-методологічної парадигми постнекласичної науки). Вища освіта України. К., 2001. №2. С. 33-43.
17. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/.pdf.
18. Михальченко М. Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації. Вища освіта України. 2001. № 2. С. 14-24.
19. Немченко М. Спонукання учнів професійно-технічних закладів до засвоєння знань. URL: https://core.ac.uk/reader/300242020.
20. Ожеван. М. Комунікативна модель освіти в епоху нелінійного мислення. Вища освіта України. 2003. № 3. С. 29-35.

21. Освітньо-професійна програма: Середня освіта (Історія) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Хмельницький, 2021. 27 с.
22. Пазенок В. Синергетика в контексті становлення нової світоглядної парадигми. Вища освіта України. 2003. № 3. С. 21-27.
23. Панфілов О. Ю. Синергетичний підхід до осмислення освіти. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzkhups/2009_2/Panfilov.pdf.
24. Предборська І. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. Філософія освіти. 2005. № 1. С. 159-166.
25. Предборська І. Гендерна освіта в русі: від теорії до практики. Філософія освіти. 2007. № 1(6). С. 283.
26. Предборська І. Постнекласичні інтервенції в освітньому дискурсі. освіта України. 2003. № 2. С. 37-40.
27. Пріма Р.М Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/.pdf.
28. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем: [наук. монографія]. Д.: Промінь, 2000. 159 с.
29. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2019. 240 с.
30. Староста В. Технології інтерактивного навчання: сутність, класифікація. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Ped-visnyk-64-2019-47.pdf
31. Стежко З. В. Трансформації форм пізнання на тлі культури постмодерну. URL: www.kntu.kr.ua/doc/nauk_zap_10_1/stat_10_1/32.doc
32. Стратегія розвитку освіти в Україні (2022-2023рр.). URL:

https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf

33. Сучасний урок: основні вимоги, форми, технології. URL: https://naurok.com.ua/suchasniy-urok-osnovni-vimogi-formi-tehnologi-269082.html
34. Типи уроків та їх структура. URL: https://studfile.net/preview/16409949/page:4/
35. Урок оволодіння новими знаннями. URL: https://studfile.net/preview/16409991/page:5/
36. Філософські абриси сучасної освіти: Монографія / Авт.кол.: Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В., Гамрецька Г. та ін.; За заг.ред. І.Предборської. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 226 с.
37. Шинкарук В. Основні напрями модернізації структури вищої освіти України. URL: www.mon.gov.ua/education/higher/bolpr/napr_ukr.doc.
38. Bloom's taxonomy: critical thinking skills. URL: https://repository.urosario.edu.co/bitstream/handle/10336/14061/Bloom%20taxonomy.pdf?sequence=1&isAllowed=yGardner Howard "On failing to grasp the core of MI theory" 2006
39. Gardner H. Frames of mind. URL: https://educationaltechnology.net/theory-of-multiple-intelligences-gardner/
40. Fischler M. Intelligence. The Eye, the Brain and the Computer, Addison-Wesley. 1987.
41. Giroux H. Schooling as a Process: The Role of Dialogue in Education / Henry Giroux, Clearing House, 50, 1976. pp. 20-23.
42. Giroux H. Social Relations in the Classroom: The Dialectics of the Hidden Curriculum. Edcentric. 1977, pp. 39-47.

43. Habermas J. Post-metaphysical thinking: Philosophical essays. W. M. Hohengarten,Trans. Cambridge, MA: MIT Press. 1992. pp. 28-57.
44. Illich I. Deschooling Society. NY: Harper & Row, 1971. 186 p.
45. Gardner H. Frames of mind. URL: https://educationaltechnology.net/theory-of-multiple-intelligences-gardner/